

Leon Dyczewski

Elementy znaczące tożsamości kulturowej regionu środkowo-wschodniej Polski

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 2, 195-207

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Leon Dyczewski OFMConv.

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Elementy znaczące tożsamości kulturowej regionu środkowo-wschodniej Polski

Dzisiaj wiele mówi się o tożsamości kulturowej poszczególnych regionów Polski. Wiąże się to ściśle z nagłaśnianą ideą zjednoczonej Europy, która według niektórych jej ideologów i promotorów ma się składać z regionów. A skoro tak, to owe regiony winny mieć własną tożsamość kulturową, bo wyodrębnienie ich tylko na mocy podziału administracyjnego czy politycznego byłoby mało uzasadnione. Tendencja do tworzenia regionów, już nie tylko w ramach Europy, ale także poszczególnych państw, stała się tak silna i oparowała tak wielu badaczy, że wyodrębniają je, jeśli nie na podstawie interdyscyplinarnych badań empirycznych, które w tym przypadku są najbardziej przydatne, to przesłanek historycznych i ideologicznych.

Sygnalizując ten problem, chciałbym na początku zaznaczyć, że nie zmierzam do stwierdzenia, iż region środkowo-wschodniej Polski posiada swoją tożsamość kulturową pozwalającą na wyodrębnienie go spośród innych regionów Polski. Stwierdzam natomiast – na podstawie badań, których wyniki zostaną zanalizowane dalej – że mieszkańcy regionu środkowo-wschodniej Polski są świadomi posiadania wielu elementów kultury wytworzonych w ich regionie, uważają je za własne i cenne, mniej lub bardziej są świadomi ich znaczenia, są z nimi emocjonalnie związani, pielęgnują je, nie pozwalając im zagaść, chętnie je pokazują lub mówią o nich przybываяjąc do nich go-

ściami. Elementy te ściśle wiążą z przestrzenią, jaką zamieszkują, i z całym środowiskiem naturalnym, uważając je również za ważne elementy tożsamości.

Tak rozumiana tożsamość kulturowa zakorzenienia mieszkańców środkowo-wschodniej Polski w region, dostarcza im treści i form do wzajemnego komunikowania się, jest ważnym czynnikiem rozwoju ich osobowości. Nośnikami tej tożsamości są przede wszystkim: pamięć, tradycja, wspólne działania, wspólne wizje przyszłości wyrastające z dobrze rozumianej przeszłości¹.

Tożsamość kulturowa regionu wprawdzie posiada identyczne elementy podstawowe tożsamości społeczeństwa polskiego, w skład którego on wchodzi, niemniej jednak ma elementy własne, które są dla niego znaczące, tzn. takie, które odgrywają w nim ważną rolę, które koncentrują na sobie uwagę mieszkańców, wyraziście i mocno tkwią w ich świadomości, przeżyciach i działaniach. Elementy znaczące stanowią ważną treść więzi społecznej mieszkańców regionu oraz nadają mu atrakcyjności. To właśnie ich występowanie i rozmieszczenie zakreślają przestrzeń kulturalną regionu. Stanowią one swoiste punkty odniesienia, podobnie jak znane obiekty w danym mieście (plac, kościoły itp.), dzięki którym możemy się w nim łatwo odnaleźć. Tak samo jest z tożsamością kulturową. To właśnie po jej elementach znaczących rozpoznajemy, czyja ona jest, do jakiej grupy społecznej należy osoba, którą charakteryzuje określony element znaczący. Jeżeli więc mój przygodny rozmówca, opowiadając o drugiej wojnie światowej, będzie mówił o zagładzie Żydów, mogę przypuszczać, że moim rozmówcą jest właśnie Żyd. Holokaust bowiem stał się obecnie elementem znaczącym w tożsamości kulturowej dzisiejszego przeciętnego Żyda i nie chce on go dzielić z innymi grupami etnicznymi. Jeżeli w pociągu spotkam człowieka, który w detalach będzie mi opowiadał o wydarzeniach w kopalni „Wujek” w 1981 r., z dużym prawdopodobieństwem mogę przypuszczać, że jest nim Ślązak. Wydarzenia tamtych dni tak mocno weszły w jego świadomość kulturową, że są w niej elementem znaczącym.

Elementy znaczące każdej tożsamości kulturowej są bardzo różne. Dla ułatwienia ich omawiania można je pogrupować według np. kryterium dziedzin, jakie reprezentują, lub sfer, do jakich się odnoszą. Na użytek niniejszego opracowania zgrupowano je następująco: wartości, miejsca i obiekty, wydarze-

¹ Na temat tożsamości i kultury regionalnej zob. m.in.: *Czy Polska będzie państwem regionalnym?* Red. G. G o r z e l a k, B. J a ł o w i e c k i. Warszawa 1993; J. D a m r o s z: *Kultura i lokalno-regionalna polityka kulturalna w Polsce (szanse i zagrożenia)*. Warszawa 1996; L. D y c z e w s k i: *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin 1993, s. 67–82; *Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju*. Red. J. D a m r o s z, M. K o n o p k a. Ciechanów 1994; *Tożsamość polska i otwartość na inne społeczeństwa*. Red. L. D y c z e w s k i OFMConv. Lublin 1996; *Wspólnota i odrębność regionalna*. T. 1: *Z problematyki tradycji, wartości symbolicznych i ludzycznych kultury*. Red. I. B u k o w s k a - F l o r e Ń s k a. Rybnik 1994; L. D y c z e w s k i OFMConv.: *Spoleczno-kulturowe czynniki rozwoju Regionu Środkowo-Wschodniej Polski i Euroregionu Bug*. Lublin 1997.

nia, osoby, baśnie – legendy – opowiadania, zwyczaje, obyczaje. Analiza tych elementów, jak też całościowo rozumianej tożsamości regionu środkowo-wschodniej Polski opiera się na materiale zebranym w badaniach przeprowadzonych przez Katedrę Socjologii Kultury KUL od stycznia do marca 1996 r. w województwach: białskim, chełmskim, lubelskim, tarnobrzeskim i zamojskim. Zastosowano metodę wywiadu na podstawie uprzednio opracowanego kwestionariusza, na próbie 1007 osób, w gminach wiejskich i miejskich (z pominięciem miast wojewódzkich). Analizowane tu zagadnienie stanowiło tylko część bardzo obszernego kwestionariusza na temat: „Potencjał ludzki czynnikiem rozwoju Euroregionu Bug”. Warto jeszcze zaznaczyć, że wśród tych 1007 osób było 204 liderów. W kwestiach, w których wystąpiły różnice pomiędzy grupą liderów a grupą podstawową, zostało to zaznaczone.

Wartości

Wartości są zawsze niezmiernie ważnym elementem tożsamości kulturowej. Są jej jądrem. Chcąc poznać, jakie wartości preferują mieszkańcy regionu, nie pytaliśmy ich o nie wprost, lecz o to, czego pragną dla swojego dziecka, jakim chcą je widzieć w przyszłości. Uważaliśmy, że ten sposób pytania o wartości ujawni, co naprawdę cenią dorośli, wiadomo bowiem, że dla swojego dziecka pragnie się tylko takich wartości, które zostały już w życiu sprawdzone i które uważa się za ważne. Na ich wybór w tym przypadku nie wpływa aktualna sytuacja, w jakiej się respondent znajduje. Ankietowani wybierali 4 spośród 17 przedstawionych im wartości. Oto wyniki tych wyborów:

1. Respondenci najczęściej pragną dla swojego dziecka, by było mądre, zdobywało wiedzę przez całe życie (48,95%), następnie – by wierzyło w Boga, było człowiekiem religijnym, wrażliwym na wartości nadprzyrodzone (45,55%). Te dwie wartości duchowe: mądrość i religijność, zaliczane przez wielu myślicieli do najbardziej istotnych w życiu człowieka, dominowały w odpowiedziach ankietowanych.

Mądrości dla swojego dziecka częściej pragną mężczyźni niż kobiety, z kolei religijności – odwrotnie. Respondenci z wykształceniem podstawowym wyżej cenią religijność, z wykształceniem wyższym – mądrość.

2. Następną preferowaną przez respondentów wartością to: by dziecko dobrze urządziło się w życiu, żyło dostatnio i bez trosk (33,17%) oraz by znalazło dobrego/dobrą współmałżonka/kę i by było szczęśliwe w życiu małżeńsko-rodzinnym (33,07%). Te wartości w powszechnym przekonaniu dają poczucie udanego życia i szczęścia. Wartość udanego życia małżeńsko-rodzinnego częściej wybierają kobiety niż mężczyźni oraz osoby z wykształceniem

pomaturalnym i wyższym. Im wyższy poziom wykształcenia prezentowali respondenci, tym rzadziej wybierali dostatek i bez troski życie jako wartości upragnione dla swoich dzieci.

3. Kolejną grupą wartości to pragnienia, by dziecko miało poczucie osobistej godności i honoru (17,98%), by troszczyło się o innych i w razie potrzeby pomagało innym (17,78%), by cieszyło się szacunkiem i poważaniem u ludzi (14,19%), by szanowało dobro społeczne, podejmowało prace na rzecz swojego otoczenia/środowiska (14,09%), by było życzliwe względem innych ludzi i miało przyjaciół (13,87%), by było pracowite i rzetelne w pracy (11,69%), by umiało współżyć z innymi ludźmi i było gotowe do przebaczenia (10,79%). Pragnienia te wyrażają wartości, które najczęściej określa się jako altruistyczne i socjocentryczne, czyli regulujące stosunek jednostki do drugiego człowieka i grupy społecznej, całego społeczeństwa. Do nich należy jeszcze dodać te, które w rankingu zajęły ostatnie miejsca: otwartość na innych i gościnność (2,9%) oraz umiejętność rezygnacji z osobistych planów w poczuciu wspólnoty z innymi (1%).

4. W czwartej grupie znalazły się takie wartości, jak: by dziecko szanowało tradycje rodzinne i narodowe (8,89%), by miało własne przekonania i było im wierne (6,69%), by angażowało się w wydarzenia polityczne swojego kraju, a w razie potrzeby broniło jego suwerenności/niepodległości (4,5%), by było wrażliwe na piękno, na to, co niecodzienne i niezwykłe (1,9%). Te wartości są niezmiernie ważne dla rozwoju własnej indywidualności i utrzymania osobowej oraz etniczno-kulturowej tożsamości.

Respondenci wybór mądrości i religijności jako naczelnych w przyjmowanym systemie wartości potwierdzają zdecydowanym opowiedzeniem się za tym, by dalszy rozwój kultury polskiej opierał się na wartościach ogólnoludzkich związanych z chrześcijaństwem (76,96%). Co siódmy chce, aby rozwój kultury opierał się na wartościach ogólnoludzkich, ale nie związanych z żadną religią. Nieliczni uchylają się od odpowiedzi na ten temat (5,56%), a do wyjątków należą ci, którzy pragnęliby, aby dalszy rozwój kultury polskiej opierał się na wartościach ogólnoludzkich związanych z innymi religiami niż chrześcijaństwo (2,88%).

Za rozwojem kultury polskiej opartej na wartościach ogólnoludzkich związanych z chrześcijaństwem najrzadziej opowiadają się osoby w wieku 25–34 lat, a najczęściej w wieku 55 i więcej lat, częściej ludzie ze wsi niż z miasta. Za rozwojem kultury polskiej opartym na wartościach ogólnoludzkich nie związanych z żadną religią najczęściej opowiadają się osoby z wykształceniem pomaturalnym, częściej ludzie z miasta niż ze wsi.

Miejsca i obiekty

Zdecydowana większość respondentów podstawowej grupy badawczej jest świadoma tego, że w ich okolicy i regionie są drogie im i cenne miejsca i obiekty, które chętnie sami odwiedzają i polecają innym do obejrzenia (70,7%). Wśród liderów takich osób jest więcej (84,8%). Potrafią też te obiekty wymienić. Im wyższe wykształcenie respondentów, tym częściej potrafią to uczynić. Wyższa jest też świadomość w tym zakresie mieszkańców miasta niż wsi (najwyższa w województwie tarnobrzeskim, a następnie w zamojskim). Najczęściej respondenci wymieniają obiekty sakralne, kościoły, sanktuaria (49,73%), następnie obiekty i walory przyrody (43,78%), miasta i miejscowości bez bliższego określania, co w nich jest szczególnie cennego (42,56%). Dużo rzadziej respondenci wymieniają zamki, pałace, dworki (20,27%). Ciekawe, że pomniki i miejsca pamięci, np. bitew, obozów koncentracyjnych, ważnych wydarzeń z ostatnich dziesięcioleci, nie są przez respondentów wymieniane zbyt często (11,89%), a jest ich przecież na terenie regionu wiele. Może to świadczyć o tym, że obiekty z dawniejszej przeszłości są dla respondentów bardziej wyraziste niż te z przeszłości stosunkowo niedalekiej, albo że edukacja historyczna w szkole i domu o własnym regionie jest niepełna. Stwierdzenia te są zgodne z uzasadnieniami respondentów mówiącymi, dlaczego wymieniane przez nich miejscowości i obiekty są cenne: „bo są zabytkowe”, „zbudowane w starym stylu”, „mają swoją historię i przeszłość”, „mają swoją wartość i ważność historyczną”, „są to zabytki klasy zerowej” (37,01%). Te walory podkreślają szczególnie często mieszkańcy województw: lubelskiego, tarnobrzeskiego i zamojskiego. Inne uzasadnienia to: „jest tam ładnie, pięknie”, „są ładne, piękne”, „mają swój urok”, „podobają się” (26,8%). Szczególnie akcentują to mieszkańcy województwa białskiego: „są przejawem naszej dawnej kultury, kunsztu narodowego”, „stanowią podłoże historyczne i kulturalne”, „są związane z polską historią, kulturą, tradycją i świadczą o nich”, „przypominają o przodkach”, „stanowią przejaw naszej narodowości”, „potwierdzają polską tożsamość” (21,22%). Są też uzasadnienia bardziej osobiste i związane z teraźniejszością, np.: „są tam organizowane różne imprezy, wystawy”, „można tam się spotkać” (1,5%), „sami budowaliśmy ten kościół”, „tę szkołę” (0,54%). Mieszkańcy województw rolniczych oraz gmin nadgranicznych częściej wskazują na obiekty przyrody, natomiast mieszkańcy bardziej zurbanizowanych województw i gmin położonych głębiej w kraju – wytwory ludzkie.

Wydarzenia

Chociaż ankietowani wykazali dobrą znajomość miejsc i obiektów znaczących w regionie, ich wiedza o wydarzeniach związanych z tymi miejscami okazała się niewielka. Na pytanie: „Czy zna Pan(i) ważne wydarzenie związane z miejscem Pana(i) zamieszkania lub z szerszą okolicą, z województwem, regionem, które zdaniem Pana(i) jest na tyle ważne, że powinny je znać dzieci i następne pokolenia?“, pozytywnie odpowiedziało 47,78% respondentów grupy podstawowej i 77,89% liderów. Najczęściej deklarują tę znajomość mieszkańcy województwa chełmskiego (41,84%), najrzadziej lubelskiego (20%), częściej mężczyźni niż kobiety, mieszkańcy miasta niż wsi, respondenci w wieku od 45 lat wzwyż.

Najwięcej respondentów deklaruje znajomość wydarzeń związanych z okresem drugiej wojny światowej, a więc: bitwy, działania partyzantów (48,53%); obozy koncentracyjne, pacyfikacje, rozstrzeliwania, martyrologia Polaków i Żydów (19,96%); inne wydarzenia związane z okresem 1939–1945 (6,72%); wydarzenia związane z ruchem oporu po zakończeniu drugiej wojny światowej (3,15%). W następnej grupie odpowiedzi znalazły się wydarzenia z historii Polski przedrozbiorowej (13,23%), potem wydarzenia z okresu rozbiorów, związane najczęściej z powstaniami 1794 r., 1830 r., 1863 r. (8,61%). Wydarzenia z najnowszej historii Polski i regionu, m.in. strajki 1980 r., wydarzenia związane z ruchem NSZZ „Solidarność” (wymienia je 3,57% respondentów), budowa zakładów pracy i fabryk (np. Centralnego Okręgu Przemysłowego, „Azotów” w Puławach, cementowni, kopalń) nie są utrwalone w pamięci respondentów na tyle, by je wymieniać jako ważne (1,89%). Nieliczni także wymieniają wydarzenia związane z powstaniem miasta, miejscowości, otrzymaniem praw miejskich (6,93%). Dowodzi to, że świadomość historyczna mieszkańców regionu ma przede wszystkim charakter narodowo-martyrologiczny. Wydarzenia konstruktywne są w ich świadomości słabiej utrwalone.

Osoby

Znajomość postaci historycznych – ludzi, którzy zaznaczyli się w historii miejsca zamieszkania, okolicy, regionu, których dokonania powinny znać dzieci i następne pokolenia – deklaruje 43,95% respondentów grupy podstawowej i 73,47% liderów. Częściej potrafia je wymienić mężczyźni niż kobiety, mieszkańcy województw tarnobrzesckiego i zamojskiego niż pozostałych, osoby

z wyższym wykształceniem. Znajomość tych postaci nie jest zbyt wielka – respondenci obydwu grup badawczych najczęściej wymieniają jedną osobę. Tych, którzy potrafią wymienić trzy i więcej osób, jest niewiele. Najczęściej wymienianymi postaciami są twórcy kultury, a więc pisarze, poeci, malarze, aktorzy i inni artyści (33,61%), następnie przedstawiciele rodów szlacheckich i magnackich (29,3%), wojskowi i partyzanci z okresu 1918–1945 (28,28%), duchowni (16,6%). W odpowiedziach rzadko wymieniani są działacze społeczni (12,91%), a ludzie tworzący gospodarkę w ogóle nie występują. Niewiele jest także postaci współczesnych.

Prawie połowa (47,88%) respondentów grupy podstawowej deklaruje, że zna twórców ludowych (żyjących i nieżyjących) oraz zespoły artystyczne swojej miejscowości i okolicy. W grupie liderów ta znajomość wynosi 76,47%. Respondenci z województwa lubelskiego i białskiego wykazali mniejszą w tym względzie wiedzę niż ci z tarnobrzeskiego i zamojskiego. Większą znajomość mają mieszkańcy miast niż wsi, gmin przygranicznych niż pasa środkowego i zachodniego, osoby o wyższym poziomie wykształcenia. Najwięcej osób (345) wymienia różne znane sobie zespoły artystyczne, następnie pisarzy i poetów (284 osoby), malarzy i rzeźbiarzy (240 osób) oraz innych twórców kultury (119 osób).

Baśnie – legendy – opowiadania

Respondenci wykazują słabą znajomość legend, baśni, opowiadań związanych z okolicą zamieszkiwania i regionem. Tylko 29,46% respondentów grupy podstawowej i 40,89% liderów deklaruje tę znajomość. I znowu są to częściej mężczyźni niż kobiety, osoby z wykształceniem wyższym, mieszkańcy województw chełmskiego i tarnobrzeskiego. Znane respondentom baśnie i legendy wiążą się z dziejami miejscowości, jej nazwą (51,27%) albo są to opowiadania fikcyjne (38,05%).

Zwyczaje, obyczaje, imprezy kulturalne

Respondenci, mimo że nie wykazują rozległej wiedzy na temat wydarzeń, osób, legend związanych ze swoim miejscem zamieszkiwania, swoim regionem, deklarują wszakże silne przywiązanie do panujących w nim zwyczajów. Ponad

dwie trzecie respondentów (70,43%) wyraża przekonanie, że są one na tyle ważne i wartościowe, iż należy je przekazywać dzieciom i następnym pokoleniom. Przede wszystkim wiążą się one z dwoma najważniejszymi świętami chrześcijańskimi, a więc z Bożym Narodzeniem (60,17%) i Wielkanocą (44,27%), już o wiele rzadziej z Bożym Ciałem (7,58%) i – aż dziw – wyjątkowo rzadko z dniem Wszystkich Świętych (2,29%). Ledwie co piąty respondent wymienia zwyczaje związane ze świętami narodowymi i państwowymi (19,2%), przy czym najczęściej chodzi o dni 11 listopada i 3 Maja. Wskazuje to na niezbyt duże upowszechnienie w regionie zwyczajów związanych ze świętami narodowymi i państwowymi. Być może dlatego, że dawne zostały już zaniechane, tworzone w okresie PRL nie przyjęły się, a w III Rzeczypospolitej nowe się nie wykształtowały. Jeżeli chodzi o różnicowania wojewódzkie, to respondenci z województwa tarnobrzeskiego, a następnie zamojskiego o wiele częściej niż ci z pozostałych województw pragną przekazać zwyczaje związane z odpustami, procesjami, poświęceniem pól, gromnic, z pielgrzymkami; z kolei ankietowani z województw chełmskiego i bialskiego raczej chcą przekazać dzieciom i następnym pokoleniom zwyczaje związane z uroczystościami i spotkaniami rodzinnymi, a więc z weselami, chrzcinami, imieninami.

Nieliczni respondenci ujawnili, że przejęli w swojej rodzinie święta i zwyczaje innej grupy etnicznej. Mówi o tym 39 osób (4,88%) z grupy podstawowej i 15 liderów (7,39%).

Jeżeli chodzi o udział w imprezach kulturalnych, festynach organizowanych w miejscu zamieszkania, gminie, regionie, to bierze w nich udział 43,77% respondentów grupy podstawowej i 78,43% liderów. Częściej są to mężczyźni, mieszkańcy miast niż wsi, osoby z wyższym poziomem wykształcenia, najliczniej w województwach chełmskim i zamojskim, najśląbiej w bialskim.

Ankietowani najchętniej oglądają występy zespołów pieśni i tańca, chórów, orkiestr, teatrów, kabaretów, uczestniczą w spotkaniach artystycznych, festiwalach, przeglądach poezji (33,20%), szczególnie w województwie tarnobrzeskim; bywają na dożynkach i chmielakach (28,43%); festynach, zabawach, majówkach, powitaniach lata i wiosny, świętach ludowych (26,24%), szczególnie w województwie tarnobrzeskim; świętują dni miejscowości (8,44%), szczególnie w województwie lubelskim.

Poczucie tożsamości

Każdy przynależy do jakiejś grupy, społeczności, do jakiegoś kręgu kulturowego, jest związany z jakimś terytorium i całym jego dziedzictwem spo-

czno-kulturowym. Na użytek niniejszych badań wyróżniliśmy dwa rodzaje przynależności: terytorialno-kulturową i religijną.

1. Przynależność terytorialno-kulturowa, czyli poczucie globalnie rozumianej więzi z określonym miejscem wraz z zamieszkującą go ludnością i całym dziedzictwem kulturowym, może odnosić się do większego bądź mniejszego terytorium, a więc miejscowości zamieszkania, regionu, całego kraju. Respondenci mieli określić, której z wymienionych trzech społeczności terytorialnych czują się przede wszystkim członkami, czyli z którą z nich najbardziej się identyfikują.

Blisko połowa respondentów czuje się przede wszystkim mieszkańcami swojej miejscowości (47,61%), a więc swojej wsi, swego miasta; prawie co trzeci – całego kraju (32,27%), a 18,13% – swojego regionu. Są i tacy, choć nieliczni, którzy deklarują brak poczucia przynależności do którejkolwiek z wymienionych społeczności terytorialno-kulturowych (1,99%). Jak widać, poczucie regionalizmu wśród respondentów jest słabe.

Kobiety częściej niż mężczyźni identyfikują się z własną wsią, z własnym miastem, mężczyźni z kolei – z całym krajem. Osoby młode (do 24 lat) zdecydowanie najczęściej deklarują identyfikację z całym krajem, respondenci pozostałych grup wiekowych – z miejscem zamieszkania, przy czym grupa osób 55-letnich i starszych nieco słabiej od pozostałych. Najczęściej deklarują swoją przynależność do miejscowości zamieszkania osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym, najrzadziej – z pomaturalnym. Ludność wiejska częściej identyfikuje się z własnym miejscem zamieszkania niż mieszkańcy miast, ci z kolei częściej z regionem i krajem.

2. Przynależność do wspólnoty religijnej. Respondenci mogli wybierać: najbliższą wspólnotę religijną, a więc parafię lub jakąś inną grupę religijną; Kościół w Polsce, jeżeli ktoś jest katolikiem, lub inną wspólnotę religijną o zasięgu krajowym w przypadku osoby innego wyznania; wreszcie – Kościół powszechny lub inną wspólnotę religijną o zasięgu światowym. Większość respondentów czuła się członkami parafii lub innej wspólnoty religijnej w miejscu swojego zamieszkania (55,32%), ale dość spora grupa deklarowała identyfikację z Kościołem w Polsce lub z szerszą niż lokalna wspólnotą religijną (21,09%), albo też z Kościołem powszechnym lub jakąś światową wspólnotą religijną (18,11%). Pozostali respondenci nie mają poczucia przynależności do jakiegokolwiek społeczności religijnej. Kobiety częściej niż mężczyźni deklarują przynależność do parafii; im wyższe wykształcenie respondentów, tym rzadziej identyfikują się z Kościołem lokalnym, czyli parafią, a częściej z Kościołem w Polsce i Kościołem światowym. Ze wspólnotą parafialną najczęściej utożsamiają się mieszkańcy województwa zamojskiego, w mniejszym stopniu tarnobrzeskiego, najrzadziej – bialskiego i lubelskiego.

Wnioski

Mieszkańcy regionu środkowo-wschodniej Polski czują się związani przede wszystkim z miejscem swojego zamieszkania, a następnie z całym krajem. Można powiedzieć, że w ich tożsamości terytorialno-kulturowej brakuje ogniwa pośredniego: jest „ojczyzna lokalna” i ogólnopolska (ideologiczna), a brakuje wyraźnie ukształtowanej „ojczyzny regionalnej”.

Jeśli chodzi o poczucie tożsamości ze społecznością religijną, to mieszkańcy regionu wykazują silne tendencje uniwersalistyczne. Ze wszystkich wymienionych tu rodzajów tożsamości jest ona w największym stopniu osobista, bardziej związana z wartościami i normami aniżeli z konkretną wspólnotą religijną. Oznacza to, że znaczna część mieszkańców regionu, gdziekolwiek by się znaleźli poza Polską, stosunkowo łatwo będą się odnajdywali tam jako wierzący (najczęściej jako katolicy), a już o wiele trudniej jako Polacy z całościowym dziedzictwem etniczno-kulturowym.

Respondenci znają istniejące w ich regionie wytwory kulturowe, wydarzenia i związane z nimi postaci historyczne, swoiste zwyczaje i tradycje, znaczna też część uczestniczy w aktualnych wydarzeniach kulturalnych. Na czoło wybijają się treści związane z religią chrześcijańską i polskością, wiele treści wiąże się z naturą i przyrodą. Wymieniane przez respondentów elementy znaczące w ich tożsamości kulturowej wiążą się przede wszystkim z okresem drugiej wojny światowej i pierwszymi latami po jej oficjalnym zakończeniu, czyli latami utrwalania tzw. władzy ludowej, a następnie częściej z dawną przeszłością – i to bardziej z Rzeczpospolitą Obojga Narodów niż z okresem rozbiorów – aniżeli ze współczesnością. Świadczy to, że świadomość historyczna mieszkańców regionu ma charakter przede wszystkim narodowo-martyrologiczny, a pośrednio też o tym, że edukacja historyczna o własnym regionie w szkole i rodzinie jest niepełna.

Mieszkańcy regionu wymieniają, a więc znają, wiele elementów wchodzących w treść tożsamości kulturowej, natomiast nie potrafią ich zinterpretować, co może oznaczać, że ich tożsamość kulturowa ma charakter bardziej tradycyjno-uczuciowy aniżeli świadomościowy. Dominacja elementu tradycyjno-uczuciowego nad świadomościowym ma tę pozytywną stronę, że mieszkańcy mają mocną więź z elementami znaczącymi swojej tożsamości, negatywną zaś – że w okresach gwałtownych zmian społecznych i gospodarczych stosunkowo łatwo mogą od nich odchodzić, mimo że istnieje silna tendencja do dalszego pielęgnowania i przekazywania tradycji. 70,8% respondentów (1007 badanych) opowiada się zdecydowanie za, a 22,74% raczej za pielęgnowaniem i przekazywaniem tradycji lokalnych i regionalnych. Tylko nieliczni deklarują w tej sprawie postawę obojętną (5,56%) albo wręcz są przeciwni podtrzymywaniu odrębności kulturowej swojego regionu.

Jeżeli chodzi o zachowanie i pielęgnowanie odmienności językowej swojego regionu, sprawa nie jest tak oczywista. Nieco więcej niż co trzeci respondent jest zdecydowanie za jej utrzymaniem, prawie tyle samo jest raczej za utrzymaniem, 16,78% respondentów deklaruje w tej sprawie obojętność, a co dziesiąta osoba uważa, że nie należy podtrzymywać odmienności językowej własnego regionu. Występuje zatem dość wyraźna tendencja do posługiwania się jednolitym językiem ogólnopolskim, natomiast w dziedzinie pozostałych wytworów kultury – do zachowania własnej odrębności.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można wyprowadzić następujące postulaty prakseologiczne:

1. Należy planować bardziej wszechstronny i bardziej spójny program utrwalania i rozwijania kulturowej tożsamości regionalnej, ale w ścisłym związku z całościowym dziedzictwem kultury polskiej.

2. Program ten winien uwzględniać tożsamość lokalną, regionalną i ogólnopolską, ukazywaną wszakże w kontekście tożsamości najbliższych sąsiadów, czyli Ukraińców i Białorusinów, oraz w kontekście kultury ogólnoeuropejskiej.

3. Trzeba położyć większy nacisk na świadome pielęgnowanie własnej tożsamości, by mieszkańcy regionu potrafili wyjaśnić znaczenie poszczególnych jej elementów, kontekst ich ukształtowania się i obecną rolę w życiu społecznym.

The significant elements of the cultural identity of the East-Central Poland

S u m m a r y

The inhabitants of the region are aware of the cultural products, and historical figures connected with it, of characteristic customs and traditions, a large part of them actively participate in cultural events. Of foremost importance in the region are those ideological aspects of the local culture that are connected with the Christian religion and the Polish nation, many cultural traditions are also connected with the life of nature. The significant elements of the cultural identity mentioned by the respondents are associated usually with the period of the Second World War and with the first years after its official end, i.e. with the years of the communist terror called "the entrenchment of the people's power", and then they are more often associated with the more distant past, usually with the times of the pre-partition Poland rather than the times of the partitions, than with the contemporary times. This shows that the historical awareness of the inhabitants of the region has first of all a national, and martyrological dimension, and that the historical education in the school and the family concerning one's own region is incomplete.

The inhabitants of the region mention, and they seem to know, quite a considerable number of elements belonging to the cultural identity, but they cannot interpret them, which shows that their cultural identity has a rather traditional and emotional character, and is hardly

connected with the matters of consciousness. The supremacy of the traditional and emotional element over the consciousness has the advantage of producing a strong attachment to the significant elements of their identity, and the disadvantage of creating a possibility for some people to abandon those ties at the time of violent social and economical changes. On the other hand, there is a strong tendency to cultivate the tradition and to pass it down. 70.8% of the respondents (1007 of them) speak decisively in favour, while 22.74% are rather in favour of cultivating and passing down the local and regional traditions. Only a few of them declare themselves to be indifferent in this respect (5.56%), or even are against sustaining the cultural individuality of their region.

The following pragmatic postulates can be derived from the research that has been conducted:

- it is necessary to draw up a more wide-ranging programme of strengthening and developing the regional identity, but it must be done strictly in keeping with the general heritage of Polish culture;
- such a programme should bring together the local, and regional identity with that of Poland at large, and place them in the context of the identity of the nearest neighbours, i.e. the Ukrainians and Byelorussians, and in the context of Europe as a whole;
- more emphasis should be laid on the cultivation of our own identity, so that the inhabitants of the region should be able to explain the significance of particular elements, the context in which they were formed, and their role in modern social life.

Bestimmungselemente der kulturellen Identität der Region Zentral-Ost-Polens

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Bewohner dieser Region sind sich der dort existierenden Kulturellen Phänomene, Ereignisse und der mit ihnen verbundenen historischen Figuren, der eigenartigen Sitten und Traditionen bewußt. Ein bedeutender Teil der Bewohner nimmt aktiv an den aktuellen kulturellen Ereignissen teil. An erster Stelle sind die Ereignisse zu vermerken, die mit dem Christentum und der polnischen Nation verbunden sind; viele Inhalte sind auf die Natur zurückzuführen. Die von den befragten genannten, für ihre kulturelle Identität wichtigen Elemente, sind am häufigsten mit dem zweiten Weltkrieg und den ersten Nachkriegsjahren, dh. mit der Zeit der Festigung der Volksmacht verbunden; an zweiter Stelle stehen sehr häufig diese Elemente, die mit der früheren Vergangenheit – und das häufiger mit der Republik der Beiden Nationen vor der Teilung als während der Teilung – und nicht mit der Gegenwart verbunden sind. Es zeugt davon, daß die historische Identität der Bewohner dieser Makroregion vor allem national-martyrerischen Charakter aufweist, und die historische in der Schule und in der Familie gewonnene Wissen über die eigenen Region nicht vollständig ist.

Die Bewohner dieser Region zählen auf – dh. sie können – eine relativ große Zahl der Elemente, die die kulturelle Identität bilden, und dabei können sie sie nicht interpretieren, was bedeuten kann, daß ihre kulturelle Identität einen eher traditionellen gefühlsbetonten Charakter hat, und nicht einen Bewußtseinbezogenen. Das Vorherrschen des traditionellen gefühlsbetonten Elementes über das bewußtseinbezogene Element ist insofern positiv, als daß die Bewohner

sehr stark an die bedeutenden Elemente ihrer Identität gebunden sind, und insofern negativ, als daß sie in der Zeit des gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Umsturzes relativ leicht im Stande sind, dieses Gebiet zu verlassen, obwohl eine starke Tendenz zur weiteren Pflege und Überlieferung der Tradition vorherrscht, 70,80% der Befragten (1007) spricht sich entschlossen für, 22,70% eher für die Aufrechterhaltung und Überlieferung der lokalen und regionalen Tradition aus. Nur einzelne bleiben neutral (5,56%), oder sind gar gegen die Aufrechterhaltung der kulturellen Integrität ihrer Region.

Anhand der durchgeführten Analysen können folgende praxeologische Vorschläge gemacht werden:

- man sollte ein vielseitiges und kompaktes Programm der Aufrechterhaltung und Entwicklung der kulturellen Identität der Region entwickeln, aber im starken Zusammenhang mit dem ganzen polnischen Kulturerbe;
- dieses Programm sollte die lokale, regionale und polnische Identität verbinden, die im Kontext der Identität der unmittelbaren Nachbarn, dh. der Ukrainer und Weißrussen, und im Kontext der Europäischen Kultur gezeigt wird;
- man sollte die bewußte Aufrechterhaltung der eigenen Identität hervorheben, damit die Bewohner der Makroregion die Bedeutung der einzelnen Elemente, ihren Kontext und ihr Rolle im gesellschaftlichen Leben erklären können.